

INTRODUCCIÓ

INTROIT

«*Elogi de la calvície*. Espera. Torna-ho a llegir. Sí, hi diu *Elogi de la calvície* de Sinesi de Cirene.» Més d'un dels qui obriu aquest llibre amb la idea de capbussar-vos en un dels encomis paradoxals més coneguts de l'antiguitat us hi deveu haver aturat, sorpresos pel fet que algú hagi pogut esmerçar el seu temps —i la seva erudició— fent un elogi d'una cosa aparentment tan trivial i tan poc digna d'elogi com és la calvície. Tot seguit, deveu haver intentat recordar qui era aquest tal Sinesi de Cirene —segurament en va—. I, tanmateix, encuriósits per saber què carai és això d'un elogi de la calvície, agafareu el volum i en llegireu algun paràgraf. L'autor ja haurà aconseguit el que es proposava: despertar el vostre interès.

Si l'encomi paradoxal va tenir tant d'èxit durant l'antiguitat i els segles posteriors, va ser precisament per la capacitat d'atraure i seduir el lector amb una proposta que no només era agosarada, sinó que representava un repte intel·lectual de primer ordre: fer l'elogi del que no és digne d'elogi, del que *no pot ser* objecte d'elogi. En un dels llibres de referència sobre l'ús de la paradoxa durant l'època del Renaixement, Rosalie L. Colie subratllava el

doble caràcter paradoxal del gènere: «Thought it is called a “rhetorical” paradox, the paradoxical encomium raises a question in logic which is of the most profound importance: can a thing unpraisable in fact be praised? If it can, then it is not unpraisable; if it cannot, then a vast number of pieces of paradoxical prose do not exist. From this it follows that the rhetorical paradox is also always a logical paradox, a contradiction within its own terms, a self-contradiction.»¹

En gran manera, és aquest repte intel·lectual, l'aporia que representa fer l'elogi d'una cosa que no és lloable, el que ha captivat i seduït generacions d'autors i de lectors. Els uns, amb l'afany de superar-lo; els altres, amb la curiositat de saber com s'ho ha fet l'autor per aconseguir lloar el que hauria de ser objecte de censura. Sinesi de Cirene, un personatge a cavall de dos mons, accepta el repte que la lectura de l'*Elogi de la cabellera* de Dió de Prusa li suggereix i es lliura a compondre com a resposta l'*Elogi de la calvície*, probablement el millor encomi paradoxal que ens ha llegat l'antiguitat.

PARADOXES D'UN ELOGI: L'ELOGI PARADOXAL

L'oratoría i la retòrica ocupaven, a l'antiguitat, una posició preeminent no només en la formació dels futurs ciutadans, sinó també en la vida social i política de la ciutat. A les escoles, l'ensenyament d'aquestes dues disciplines

tenia com a objectiu que els joves aprenguessin tots els aspectes que eren necessaris a l'hora de construir un discurs: el desplegament dels arguments propis i la refutació dels contraris, els recursos estilístics adients, les figures retòriques més efectives, l'equilibri en l'estructura del discurs, la manera de declamar-lo. A l'espai públic, l'oratòria i la retòrica tenien un paper determinant en l'activitat política i social dels ciutadans, des de la polis clàssica fins a les capitals de província imperials.

L'elogi formava part d'una de les tres branques en què es dividia la retòrica antiga: el gènere epidíctic. Així com el gènere deliberatiu comprenia els discursos enfocats a persuadir l'audiència, i el judicial englobava els discursos que es feien servir per acusar o defensar un encausat en un judici, el gènere epidíctic comprenia els gèneres de l'elogi i el blasme, dues formes de discurs oposades que, pel seu caràcter menys marcat que les dels gèneres judicial i deliberatiu, es podien inserir amb facilitat en obres d'altres gèneres literaris.

Encara que els retòrics de l'època clàssica no teoritzessin gaire sobre l'encomi (i el blasme) paradoxal,² a partir de la Segona Sofística, quan el gènere va revifar de la mà d'autors com Dió, Favorí, Frontó o Llucià, els retòrics es van dedicar a reflexionar-hi a bastament. Un dels qui tracta del gènere epidíctic amb més profunditat és Menandre el Rètor (en l'obra *Sobre els discursos epidíctics*), que classifica els discursos d'elogi en quatre grups, segons la naturalesa de l'objecte de l'elogi: són *éndoxa* si

fa referència a un bé reconegut, *ádoxa* si la fa a un de dolent, *amphídoxa* si presenta aspectes lloables i censurables, i *parádoxa* els que són com l'*Elogi de la mort* d'Alcidamant.³ La lectura d'aquest passatge ha suscitat interpretacions diverses, però el que sembla clar és que les categories *ádoxa* i *parádoxa* contenen un tipus d'encomi «paradoxal», en la mesura que fan l'elogi d'un element que, sigui pel seu caràcter insignificant o trivial, sigui perquè és essencialment negatiu, no és digne de l'elogi que rep.

La finalitat d'aquesta mena de composicions és doble. D'una banda, és una de les maneres que troba la prosa per incorporar la comicitat i l'humor. De l'altra, és un exercici retòric i sofisticat de primer ordre, en què l'autor posa a prova les seves habilitats com a orador assumint una tasca que *a priori* comporta la impossibilitat lògica d'elogiar el que no és elogiabile. Si se'n surt i aconseguix capgirar la visió negativa o la poca consideració que l'auditori té de l'objecte elogiats, aleshores l'èxit obtingut serà enorme, perquè haurà superat una impossibilitat lògica. És per això que són pocs els oradors i escriptors que s'han pogut resistir a l'atractiu del gènere.

L'efecte humorístic o còmic que persegueix l'encomi paradoxal s'aconsegueix a través del contrast entre la manifesta nimietat o maldat de l'objecte i la serietat (*ad-seueratio*) amb què l'autor en tracta. L'elogi paradoxal segueix fil per randa els preceptes de la retòrica clàssica a

l' hora d'elaborar el discurs, tant a nivell d'estructura formal com en la construcció retòrica del text. Acostuma a presentar els quatre mètodes que Eli Aristides recull en la seva *Art retòrica* (I 12, 2): exageració dels trets meritoris (αὔξησις), supressió dels que no ho són (παράλειψις), contrast favorable amb algun altre element (παραβολή) i conversió d'un fet desplaent en un de plaent (εὐφημία). L'única diferència respecte de l'encomi tradicional és que l'objecte de l'elogi no n'és digne, i per tant l'elogi resultant té un caràcter paradoxal.

Pel que fa al naixement d'aquestes composicions, és al segle v aC —una de les èpoques de major esplendor cultural de l'antiguitat clàssica— quan trobem les primeres mostres del gènere. Més que amb l'esgotament de les formes encomiàstiques tradicionals o amb l'ociositat dels membres d'una societat decadent, el seu origen s'ha de posar en relació amb cert gust per l'humor i la paradoxa, i amb alguns dels exercicis retòrics que els sofistes practicaven i ensenyaven als estudiants, com la defensa i la refutació d'un mateix argument, o la composició d'encomis i blasmes d'un mateix objecte. No s'ha de menystenir tampoc la importància de la paradoxa en la cultura grega, present en nombroses manifestacions culturals. Fins i tot els pensadors grecs hi recorrien, i algunes escoles de filosofia la van adoptar com a recurs per expressar el caràcter contradictori d'algunes qüestions filosòfiques. No és estrany, doncs, que el gust per la paradoxa també arribés al gènere encomiàstic, i que, juntament

amb la pràctica retòrica i sofística, permetés l'emergència d'aquest gènere, que va gaudir d'un èxit notable al llarg dels segles successius.

Encara que la major part dels encomis paradoxals de la literatura grega antiga no s'hagin conservat, a partir de les referències a autors i títols es pot intentar resseguir els elements que en algun moment van ser objecte d'un elogi paradoxal.⁴ Estan documentats elogis de persones lletges o malvades, com Tersites, el més esguerrat dels grecs que van anar a Troia, el ciclop Polifem o Busiris, rei mític d'Egipte i paradigma del tirà inhumà. Els elogis d'Hèlena, per bé que solen tenir un caràcter més ambigu (*amphídoxa*), també es poden incloure en aquesta categoria. Pel que fa a l'aparença externa i la salut, la presència o l'absència de cabells és el tema més destacat, per bé que malalties com la febre quartana, la gota, la ceguesa, la sordesa i l'insomni, processos naturals com la son, o vicis com la negligència i l'adulteri, també atrauen l'atenció dels oradors. En canvi, en el cas de la mort, la vellesa, el treball, la pobresa i, en definitiva, tots aquells elements que trobem en les *Paradoxes dels estoics* cicero-nianes, els discursos encomiàstics semblen tenir un valor més consolatori que no pas paradoxal. Els animals que han estat objecte d'aquest tipus d'elogi acostumen a ser domèstics i de poca importància, com l'ase, el cavall, la vaca, el lloro, la formiga o el borinot, o molestos i perillosos, com mosques, mosquits, puces, polls i xinxes. Finalment, quant als objectes inanimats, trobem elogis de

l'estrella Sírius, les olles, els còdols, la sal, el vi, les figues, la lira, la pols, el fum, les cendres i els fems, entre d'altres. La diversitat dels elements que van ser objecte d'un encomi paradoxal és una mostra de la vitalitat que va assolir el gènere a l'antiguitat.

Els primers exemples d'aquest gènere epidíctic s'han de buscar a l'època clàssica i a Atenes, el centre de la cultura grega del moment. La ciutat bullia de representacions teatrals, recitacions rapsòdiques dels poemes homèrics, discursos d'oradors, sofistes i filòsofs; bullia de poesia simposíaca i de la poesia coral de les grans celebracions públiques. Els millors oradors competien a l'àgora i al tribunal per guanyar-se el favor i convèncer el públic o el jurat, i ho feien bastint uns discursos perfectes, que es desplegaven i es replegaven de manera pensada i harmoniosa, i amb unes argumentacions subtils, convincents i sofisticades, que trobaven en la citació de les *auctoritates* el millor suport per a les seves tesis: forma i contingut per tal de construir uns discursos impecables. No és estrany que fos en una època de creació i especulació intel·lectual com la de l'Atenes clàssica que aparegués l'encomi paradoxal, un gènere amb què l'autor aprofita el bo i millor de l'ensenyament de la retòrica, del pensament filosòfic i sofisticat, i del coneixement de les *auctoritates* per fer el *tour de force* literari que representa una obra d'aquestes característiques, un divertiment intel·lectual sense cap més pretensió que l'humor i el lluïment personal de l'autor.